

passa
porta
festival

Prelude! “Prélude” Prelude...

passa	festival?	24, 25	“literatuur”	brussel,
porta	«festival»	26.03	littérature;	«bruxelles»
	festival:	2017	literature!	brussels...

passa festival? 24,25
porta «festival» 26.03
festival: 2017

Om de twee jaar strijkt het internationale rendez-vous van de literatuurlijfhebbers neer in Brussel. Een honderdtal auteurs uit binnen- en buitenland, oude bekenden en nog te ontdekken parels, delen tijdens het Passa Porta Festival, van 24 tot 26 maart, hun ideeën en hun passie voor literatuur in theaters, cafés, boekhandels, de bib en de openbare ruimte.

Een opvallende rode draad in deze editie is het nemen van risico's in onze zo door twijfel geplaagde tijd.

Bekentenissen van een reizende schrijver

door Erika Fatland

De organisator was zo vriendelijk om me een lijst te sturen van auteurs die in voorgaande jaren deze openingslezing hebben gehouden, en alsof dat nog niet genoeg was, stuurde ze me ook een kopie van hun lezingen. Ik sta hier vandaag dan ook met gemengde gevoelens. Niet alleen omdat ik de contouren zie van de giganten die hier voor me hebben gestaan – ik heb me laten vertellen dat hier vorig jaar zelfs een Nobelprijswinnaar stond –, maar ook omdat ik het gewicht der jaren begin te voelen. Mijn man, die eveneens schrijver is, is een stuk ouder dan ik. Toen we elkaar meer dan tien jaar geleden leerden kennen, had hij net de leeftijd bereikt waarop hem werd gevraagd om evenementen te openen – muziektentoonstellingen, dat soort zaken. De beste graadmeter die aangeeft dat je definitief bent toegetreden tot de categorie volwassenen, dat je zelfs de *middelbare* leeftijd begint te naderen, dat je jeugd voorgoed voorbij is, is als je wordt gevraagd om bijvoorbeeld een Belgisch literatuurfestival te openen!

Mensen hebben voeten, geen wortels. Dit staat op de eerste pagina van de inleiding in de sociale antropologie; het is een van de beginselen van het vak – en van de geschiedenis van de mensheid. Ongeveer 80.000 jaar geleden trok een groep mensen van Afrika via de Rode Zee naar het huidige Jemen. Ze verspreidden zich verder over Centraal-Azië en de Himalaya voor ze zich ongeveer 40.000 jaar geleden in Europa vestigden. Onderweg zijn hun cultuur en taal talloze keren veranderd.

Vanaf die tijd hebben we onze onophoudelijke reisactiviteiten voortgezet, uitgebreid en verbeterd. Tegenwoordig verplaatsen we ons niet meer te voet, maar wurmen ons in een krappe stoel en laten ons door de lucht vervoeren, tienduizend meter boven de aarde, ingesloten in smalle cilinders van aluminium. Wij Noord-Europeanen reizen zo veel en zo vaak dat we blaren krijgen op onze creditcards, maar, de co2-rekening even buiten beschouwing gelaten, wie kan het ons eigenlijk kwalijk

nemen? Er is wel een reden waarom 90 procent van de toeristen die naar Oslo reist, in de zomer komt.

Als gevolg van al die verplaatsingen hoor je tot vervelens toe zeggen dat de wereld steeds kleiner wordt. Toch is de wereld precies even groot als ze altijd is geweest: 510.072.000 vierkante kilometer, waarvan 148.940.000 vierkante kilometer land is en de rest water. Het landoppervlak is verdeeld in iets minder dan 200 landen, afhankelijk van je definitie.

Nee, de wereld is niet kleiner geworden. Maar steeds meer mensen reizen naar dezelfde bestemmingen. En deze plekken lijken steeds meer op elkaar. Nog maar één tot twee generaties geleden betekende een reis van bijvoorbeeld Noorwegen naar de vs een aanzienlijke verplaatsing, niet alleen in afstand, maar ook in cultureel, taalkundig en mentaal opzicht. Tegenwoordig zijn er plaatsen in Noorwegen die Amerikaanser lijken dan veel plekken in de vs, en bepaalde Amerikaanse gebruiken en gewoontes, merken, begrippen en referenties hebben we ons al lang eigen gemaakt. Dit is zoals bekend niet alleen in Noorwegen het geval, waardoor we ons niet meer ontheemd voelen als we in Parijs, Brussel of Milaan aankomen. Wie geen Frans, Vlaams of Italiaans spreekt, kan altijd nog een Coca-Cola bestellen.

Zelf ben ik het liefst op plekken waar bijna niemand vrijwillig naartoe gaat. In de periferieën. Het is een soort obsessie geworden. Wanneer ik weer eens op een barre tocht ben om research te doen, zeg in een verlaten plattelandsdorpje in Pamir, en met gevaar voor eigen leven in de nachtelijke vrieskou op zoek ga naar de buiten-wc terwijl de waakhonden naar me grommen, neem ik me stellig voor dat ik mezelf nooit, maar dan ook nooit meer zoiets aandoe. Eenmaal thuis heb ik mijn koffers nog niet uitgepakt, of de ideeën voor nieuwe hachelijke reizen dienen zich aan.

Het afgelopen jaar heb ik langs de buitengrenzen van Rusland gereisd, het grootste land ter wereld, om research te doen voor mijn volgende boek, *De grens*. Ik ben van Pyongyang in Noord-Korea tot Finnmarken in Noord-Noorwegen gereisd, en hoewel slechts één land Noorwegen van Noord-Korea scheidt, ben ik onderweg vijftien landsgrenzen overgestoken.

Een grens oversteken is fascinerend en soms angstaanjagend. Je lot ligt in handen van de grenswacht en als je echt pech hebt, heeft hij alle tijd. De Noord-

Koreaanse grenswacht bijvoorbeeld had alle tijd van de wereld. Tergend langzaam scrolde hij door al mijn foto's en als ze geen voordelige indruk van het land gaven, verwijderde hij ze. Dat waren er best veel. Toen ik eindelijk de exit-stempel in mijn paspoort kreeg, voelde ik vooral opluchting. Als deelnemer van een groep buitenlandse toeristen had ik uiteraard geen nood geleden in het land met het totalitaire regime, hoewel Coca-Cola er niet verkrijgbaar was, maar ook wij voelden de onvrijheid, de paranoia en de totale controle.

In vergelijking met het door en door gecontroleerde en paranoïde Noord-Korea, bleek China een bolwerk van vrijheid. Het leek wel of de neonlichten me welkom heetten. Eindelijk iets bekends, iets vertrouwds, een aanknopingspunt! Facebook en Twitter waren dan wel geblokkeerd, ik had in elk geval internet en telefoonbereik. Ik behoorde weer tot de wereld en ik kon me vrijuit bewegen zonder op de voet te worden gevolgd door nerveuze wachten.

De meeste Noord-Koreanen hebben het vaderland nog nooit verlaten. Degenen die er wel in slagen de grens illegaal over te steken, worden routinematig door de Chinese politie teruggestuurd als ze worden gesnapt. Terug in Noord-Korea wachten hun marteling en gevangenschap of werkkampen. Je ontsnapt niet ongestraft uit het beste land ter wereld.

Wanneer je een grens oversteekt, is de geografische verplaatsing onbeduidend, het is een kwestie van meters, maar mentaal en cultureel zijn de contrasten soms zo groot dat het lijkt of je uit een tijdmachine bent gestapt. Ook de taalbarrière kan wreed zijn. In Noord-China was ik buiten de gebaande paden analfabeet en woordeloos.

Jarenlang heb ik de Universiteit van Oslo gebruikt als bron voor gratis taalcursussen. De concrete woordvoorraad die ik van verschillende talen heb opgebouwd, is veel nuttiger gebleken dan alle sociaal-antropologische theorieën bij elkaar. Als je niet kunt praten met de bevolking, kun je ook haar wereld niet begrijpen. Het probleem is dat er bijna zeventuizend talen zijn, en in China beheerste ik niet die ene die daar telde. Ik had voor mijn vertrek weliswaar geprobeerd om enkele overlevingsfrases te leren, maar was niet verder gekomen dan de meest elementaire klanken. Daarom reisde ik drie weken lang rond met kleine briefjes, waaraan ik me vastklampte alsof het reddingsboeien waren. Meestal kwam ik een heel eind, maar

niet altijd. Alleen al een bezoek aan de supermarkt was een hele onderneming. Hoe wist ik of ik shampoo of conditioner kocht? Het ergste was natuurlijk dat ik door die taalbarrière niet met de plaatselijke inwoners kon praten. Een reis is precies zo groot en avontuurlijk als de mensen die je onderweg tegenkomt.

Van het dichtst bevolkte land ter wereld ging de reis naar het dunst bevolkte. In Mongolië zijn meer schapen dan mensen. Vanuit het treinraampje had ik uitzicht op een dor, verlaten woestijnlandschap. Af en toe zag ik een kudde schapen, een paar kamelen, enkele paarden. Iets minder dan 800 jaar geleden bestegen Djengis Khan en zijn mannen de kleine, maar taaie Mongoolse paarden, en reden westwaarts. Onderweg richtten ze zulke gewelddadige bloedbaden aan dat ze blijvende ecologische afdrucken achterlieten. Het resultaat was een rijk dat zich uitstreckte van het huidige Polen tot de Japanse Zee. In de geschiedenis van de mensheid heeft nooit een groter, samenhangend imperium bestaan, en dat had hier dus zijn oorsprong, op deze verlaten Mongoolse steppen.

Aangekomen in de hoofdstad Ulaanbaatar, kwam ik vast te zitten in een van de ergste verkeersopstoppingen die ik ooit heb gezien: meer dan de helft van het niet bijzonder grote aantal inwoners van Mongolië woont tegenwoordig in Ulaanbaatar. In de winter is het vanwege de kolenstook de meest vervuilde stad ter wereld. Het rijk is weggevaagd, maar Djengis Khan is nog steeds overal aanwezig. Ofschoon geen enkel origineel portret de tand des tijd heeft doorstaan, siert zijn brede, strenge gezicht alles, van bierblikjes tot bankbiljetten.

De expeditie ging verder naar de provincie Sinkiang in China en daarna de grens over naar Kazachstan. De laatste keer dat ik in Kazachstan was, deed ik research voor mijn boek *Sovjetistan*, en ik had gezworen dat ik er nooit meer zou terugkeren. Nu voelde het alsof ik thuiskwam. Eindelijk had ik de woorden teruggekregen, en voor de eerste keer deze reis was er niemand die me om mijn lichte uiterlijk aangapte. Ik loste op in de menigte, ik kon de wegwijzers en de menukaarten lezen en de grauwe Chroesjtsjov-flats kwamen me heel vertrouwd voor.

Je steekt niet meer zo vaak een landsgrens over, en dan laat ik Schengen, het Europa zonder binnengrenzen, buiten beschouwing. Landsgrenzen oversteken is *slow-travel*. Meestal vliegen we er gewoon overheen en worden we via georganiseerde wachtrijen

op luchthavens het nieuwe land binnengesluisd. Voor degenen die over de landwegen komen, is de zaak doorgaans veel gecompliceerder. Dan worden zelfs de kleinste voorwerpen, tot en met de vieze sokken en slippers, met wantrouwen en meer dan normale belangstelling onder de loep genomen.

Op de grens tussen Oekraïne en Wit-Rusland bestudeerde de grenswacht lang en aandachtig mijn contactlenzen. Wat moest ik daar in hemelsnaam mee? Ik legde hem uit dat ik daarmee beter kon zien, maar hij geloofde me niet. Nog meer opzienaarde de hoeveelheid landkaarten die ik bij me had. Wat moest ik daar nou weer mee? Was ik soms een spion?

Het idee om een boek over de Russische grens te schrijven, ontstond in februari 2014, precies een maand voor Rusland de Krim zou annexeren. Kort daarna brak de oorlog in Oost-Oekraïne uit, die nog steeds aan de gang is. Zonder Russisch visum kwam ik het Krim-schiereiland niet binnen, maar na veel vijven en zessen kreeg ik wel de benodigde papieren om de opstandige republiek Donetsk te bezoeken. Bij de 'grens' werden we door een opstandeling tegengehouden. Zijn gezicht was verstopt achter een bivakmuts, zijn kalasjnikov bungelde nonchalant over zijn schouder. Voor het eerst in mijn leven hoorde ik het knetterende geluid van schoten. Even verderop woedden hevige grensgevechten.

We schrijven 2017 en er is oorlog in Europa, maar we horen er bijna niets meer over; we zijn er al aan gewend geraakt.

Net als al het menselijke zijn landsgrenzen onveranderlijk noch vast. Staten komen en gaan, landsgrenzen worden verlegd, grensstations worden opgericht, blijven leegstaan en vervallen om daarna opnieuw in gebruik te worden genomen. Mijn reis langs de grens van Rusland bracht me in veertien landen en drie opstandige republieken. Zuid-Ossetië, een vierde opstandige republiek, kwam ik niet binnen, maar onder het toezien oog van Georgische grenssoldaten voerde ik er wel een gesprek met een man die vastzat aan de Russische – sorry, *Zuid-Ossetische* – kant van het prikkeldraad. Een vijftal jaar geleden werd hij op een ochtend wakker en stelde vast dat hij zich in een ander land bevond. In het holst van de nacht hadden Russische soldaten vlak voor zijn huis een grensafscheiding geplaatst. De oorlog was in 2008 ten einde, maar de grens verschuift nog steeds.

De arme Georgiër vertelde me dat hij af en toe door de prikkeldraadversperring sloop om aan de Georgische kant zijn pensioen op te halen. Het probleem was dat hij het geld op Zuid-Ossetisch territorium niet kon wisselen. Niemand wilde immers nog iets met een Georgiër te maken hebben, ook al woonde die daar al zijn hele leven. Verhuizen kon hij niet, want zijn vrouw was ernstig ziek en kon het huis niet uit.

Wat nu in Oekraïne gebeurt, zal niemand die het optreden van Poetin in de Kaukasus de voorbije 18 jaar heeft gevolgd verbazen. En met Trump aan het roer van een steeds meer in zichzelf gekeerd Amerika gaan de Europese buurlanden van Rusland een nog onzekerdere toekomst tegemoet. De Baltische bevolking is terecht bezorgd.

Grenzen zijn een fundamenteel bestanddeel van samenlevingen en culturen. Dat is het tweede wat je als student culturele antropologie leert. Identiteit ontstaat op de grens. Wie zou ik zijn als ik mezelf niet weerspiegeld zag in jou? Wie zouden *wij* zijn als we ons niet met *de anderen* konden vergelijken?

Ongeveer zestig jaar geleden gebeurde het wel eens dat je op advertenties voor huurwoningen in Oslo stuitte waarin te lezen stond: 'Noord-Noren niet gewenst'. Noorwegen is een uitgestrekt land, en mensen uit de noordelijkste regio's werden wantrouwig bejegend. *Zij* gedroegen zich anders dan *wij*. Niet heel erg anders, maar toch anders. In de jaren zeventig werden de Noord-Noren echter afgelost door de arbeidsmigranten uit Pakistan, en sindsdien zijn Noord-Noren uiterst gewenste huurders. Anderen hadden de rol van 'de ander' overgenomen.

Grenzen scheppen en scheiden mensen en culturen. Nadat ik een half jaar van het ene land naar het andere en van de ene cultuur naar de andere was gereisd, was het in zekere zin triest om de EU binnen te komen. Het eerste wat ik in Vilnius zag, was een kiosk van het Noorse bedrijf Narvesen. De grens tussen Letland en Estland liep dwars door een stad en vanachter het busraam probeerde ik haar te traceren, maar het enige wat ik zag, was een onopvallend blauw verkeersbord. Toen was ik in Estland. De munteenheid was voor het gemak dezelfde, maar helaas waren ook de winkels min of meer dezelfde: megaketens die consumenten overal ter wereld dezelfde waar aanbieden. Kleine bedrijven en lokale handelaars zijn uiteraard niet opgewassen tegen zulke giganten; dat is immers de westerse definitie van de vrije markt.

Ook binnen landen lopen grenzen, weliswaar onzichtbaar, maar toch voelbaar, en niet alleen omdat een land soms meer dan één taal en één cultuur heeft. Vaak bestaan deze onzichtbare grenzen in de hoofden en harten van de mensen. België is daar maar één voorbeeld van. Onzichtbare, rekbare, maar voelbare mentale grenzen scheiden de ene taalgroep van de andere, de ene cultuurgroep van de andere, geleerd van ongeletterd, arm van rijk, jong van oud.

Daartegenover staat dat de EU een buitengrens heeft die uiterst reëel is.

80.000 jaar geleden bepaalden het zeeniveau, en nadien het ijs, de grenzen van de volksverhuizingen. Tegenwoordig zitten we muurvast achter zichtbare en onzichtbare grenzen. Bijna vierduizend mensen verdronken vorig jaar in de Middellandse Zee tijdens hun zoektocht naar de Europese droom. Van de vele duizenden die Europa levend bereikten, zijn er bitter weinig die de droom daadwerkelijk vinden.

De wereld is niet rechtvaardig en is dat nooit geweest. Ook grenzen zijn niet rechtvaardig, maar we kunnen niet zonder. De golf van islamitische terreur heeft zijn climax nog lang niet bereikt. We leven allemaal met de angst voor die terreur, en wie iemand verloren heeft of zelf door terreur getroffen werd, moet de rest van zijn leven met het verdriet en de trauma's verder. Tijdens mijn onderzoek voor eerdere boeken heb ik terreurslachtoffers ontmoet van het gijzeldrama in Beslan in de Kaukasus en van de massamoord op het eiland Utøya in Noorwegen. Ook voor hen gaat het leven verder, maar wie zelf niet getroffen werd, onderschat bijna altijd hoelang het duurt om zo'n trauma te verwerken. Hoeveel jaar dat in beslag neemt.

In Beslan ontmoette ik een man die naar het kerkhof verhuisd was om bij zijn overleden dochter te zijn. Voor hem was dat het enige wat zin gaf aan het leven. De plaatselijke autoriteiten lieten een huis voor hem bouwen op het kerkhof en benoemden hem tot directeur van de begraafplaats. In Oklahoma ontmoette ik een vader die zijn dochter verloren had tijdens de bomaanslag door Timothy McVeigh in 1995. De eerste jaren zocht hij troost in alcohol. Nu reist hij de wereld rond om tegen de doodstraf te pleiten, een thema dat zijn vermoorde dochter nauw aan het hart lag.

De ruiters van Djengis Khan lieten rivieren van bloed en torens van afgehakte hoofden achter. Dat deden ze om de bevolking angst aan te jagen, opdat de geruchten over die wandaden zich als een lopend vuurtje zouden verspreiden en de volgende

stad zich zonder slag of stoot zou overgeven. Nu wordt de angst onmiddellijk verspreid, via smartphones. In een tijd waarin duizenden geradicaliseerde Europeanen gevechtservaring opdoen, is het belangrijk om te controleren wie de grenzen oversteekt. Tegelijkertijd mogen we nooit toegeven aan de angst, want dan hebben de terroristen gewonnen, geheel volgens het recept van Djengis Khan.

De belangrijkste preventie dient echter binnen de grenzen van de landen te gebeuren. In 1983 maakte de kindbescherming van Oslo zich ernstig zorgen over de ontwikkeling van een vierjarig jongetje. Hij speelde niet zoals de anderen en had, zoals de psychologen beschreven, 'een gespeelde, afwerende glimlach'. De relatie tussen het jongetje en zijn moeder was zo dysfunctioneel dat de specialisten concludeerden dat hij gedwongen moest worden weggehaald bij zijn moeder. Helaas werd het besluit nooit opgevolgd en groeide Anders Behring Breivik thuis op bij zijn geestelijk zieke en uiterst instabiele moeder. Vandaag zit hij gevangen voor de moord op 77 mensen.

Niet iedereen die een moeilijke jeugd heeft gehad, wordt massamoordenaar. De meesten functioneren normaal. Maar als samenleving kunnen we het ons niet veroorloven dat er ook maar één iemand uit de boot valt of dat één groep jongeren mentale grenzen creëert die de samenleving, waar ze eigenlijk deel van horen uit te maken, en hun medemensen, als de vijand definiëren.

De fysieke grenzen in deze wereld kunnen niet worden weggenomen, maar voor de grenzen in de hoofden van de mensen is er toch een zekere hoop. En die hoop ligt in het vermogen van de mens om te communiceren. Om te begrijpen, om te argumenteren, om te leren en te onderwijzen, om te overtuigen en zich te laten overtuigen.

Ik schrijf deze regels op La Gomera, het een-na-kleinste Canarische Eiland.

Tegenwoordig maakt het eiland deel uit van Spanje, een stukje EU midden in de Atlantische Oceaan, op dezelfde breedtegraad als de Westelijke Sahara. Voor het eiland in 1440 door de Spanjaarden werd gekoloniseerd, werd het bewoond door een oervolk dat Gomero's wordt genoemd, ook bekend onder de algemene benaming Guanchen. Waarschijnlijk kwamen ze een paar honderd jaar voor Christus naar het eiland, en we weten erg weinig over hen. Ze bouwden weinig, lieten slechts een paar geschreven fragmenten na en haalden de ijzertijd niet. Het enige wat nog van hen is

overgebleven, zij het in een sterk gewijzigde versie, is het Silbo, een fluittaal die slechts uit zes verschillende geluiden bestaat, waarmee echter via combinaties meer dan vierduizend verschillende woorden kunnen worden gevormd. Ook al zijn de Guanchen uitgestorven – ze ondergingen hetzelfde lot als het oervolk in Latijns-Amerika – is het Silbo een verplicht vak op de lagere scholen van La Gomera. De Guanchen bestaan niet meer, maar hun taal heeft hen overleefd.

De taal is de grootste troef van onze soort, en het is het enige echt grensoverschrijdende vervoersmiddel – maar af en toe ook de grootste barrière. Want enkel via de taal kunnen we *de anderen* leren kennen, en het is dankzij de taal, met de nodige hulp van de simultane boventiteling, dat ik hier vandaag kan vertellen over de grenzen die ik ben overgestoken. Zonder het boek dat ik aan het schrijven ben, zou ik me tijdens mijn reis nooit aan al die verschrikkelijke buiten-wc's hebben gewaagd. Voor mij zijn het boek, de woorden het doel, niet het middel. Zij vormen de eigenlijke reis.

Zolang onze woorden grenzen blijven oversteken, fysieke of mentale grenzen, op eigen kracht of met hulp van vertalers, is er hoop voor ons.

Prelude Erika Fatland

22.02 Passa Porta - Brussel

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

Erika Fatland & Annelies Beck

23.02 Auditorium Permeke – Antwerpen

Erika Fatland & Caroline Lamarche

24.02 La Halte – Liège

passaportafestival.be

24 – 25 – 26.03

TICKETS

24.03	tickets ouverture Paul Auster	€12/10 *
25.03	pas parcours zaterdag	€15/12 *
26.03	pas parcours zondag	€15/12 *
	parcours weekendpas	€25/20 *
	kids weekendpas	€5

* reductie: -26, +65, werkzoekenden, voorverkoop (& Friends of Flagey 24.03)
Paspartoe, Article 27 aanvaard

tickets vanaf 22.02 : passaportafestival.be

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

